

**MDH mintaqasida transport sohasidagi hamkorlikni rivojlantirishda EOII
transport integratsiyasining tashqi omillari va xavflari.**

Хўжаев Фазлиддин Элмуродович

“Бизнес бошқаруви”

кафедраси доценти, Phd

**Внешние факторы и риски транспортной интеграции ЕАЭС в
развитии транспортного сотрудничества в СНГ**

Хужаев Фазлиддин Элмуродович

Phd, доцент кафедры

“Управление бизнесом”

**External factors and risks of transport integration of the EAEU in the
development of transport cooperation in the CIS**

Khodjaev Fazliddin Elmurodovich

Phd, associate professor of the department

“Business management”, TSUE

Аннотация: Ushbu maqolada EOII ga a'zo davlatlarning transport infratuzilmasi rivojlanishi darajasi ilmiy tahlil qilingan, xususan, dinamikada transport infratuzilmasining rivojlanish darajasini tavsiflovchi ikkita asosiy ko'rsatkichlari, yani yuk aylanmasi va yo'lovchi aylanmasi tahlil qilinadi. Natijada, EOII transport infratuzilmasini rivojlantirish strategiyasi qabul qilingandan keyin ushbu ko'rsatkichlarning barqaror o'sishi qayd etildi. Tadqiqotda, shuningdek, EOII transport integratsiyasi jarayonining rivojlanishi va samaradorligiga ta'sir etuvchi tashqi omillar ham aniqlandi. EOIIga a'zo davlatlar transport infratuzilmasini rivojlantirish, xususan, eskilarini modernizatsiya qilish va yangi temir yo'l va avtomobil yo'llarini qurish, yangi aeroportlarni ishga tushirish va rivojlanishi orqali ittifoqning transport salohiyatini oshirishga katta ahamiyat beradi. Yuklarni tashish jarayonining o'ziga yangicha yondashuvlarni shakllantirish, eng xavfsiz va tejamkor yangi yo'nalishlarni ishlab chiqish, zamonaviy yuqori texnologiyali transport vositalarini, shuningdek, yuklash-tushirish va saqlash uskunalari yaratishga katta ahamiyat berilmoqda.

Аннотация: В данной статье научно анализируется уровень развития транспортной инфраструктуры государств-членов ЕОП, в частности анализируются два основных показателя, характеризующих уровень развития транспортной инфраструктуры в динамике, - грузооборот и пассажирооборот. В результате после принятия стратегии развития транспортной инфраструктуры ЕОП отмечен устойчивый рост этих показателей. В ходе исследования также были выявлены внешние факторы, влияющие на развитие и эффективность процесса транспортной интеграции ЕОП. Государства-члены ЕОП придают большое значение развитию транспортной инфраструктуры, в частности, модернизации старых и строительству новых железных и автомобильных дорог, запуску и развитию новых аэропортов, повышению транспортного потенциала союза. Большое значение придается формированию новых подходов к процессу грузоперевозок, разработке новых наиболее безопасных и экономичных маршрутов, созданию современных высокотехнологичных транспортных средств, а также погрузочно-разгрузочной и складской техники.

Abstract: This article scientifically analyzes the level of development of transport infrastructure of the EAEU member states, in particular, analyzes two main indicators characterizing the level of development of transport infrastructure in dynamics - freight turnover and passenger turnover. As a result, after the adoption of the EAEU transport infrastructure development strategy, a steady increase in these indicators was observed. The study also identified external factors influencing the development and efficiency of the EAEU transport integration process. The EAEU member states attach great importance to the development of transport infrastructure, in particular, the modernization of old and construction of new railways and roads, the launch and development of new airports, and increasing the transport potential of the union. Great importance is attached to the formation of new approaches to the process of cargo transportation, the

development of new, safest and most economical routes, the creation of modern high-tech vehicles, as well as loading, unloading and warehouse equipment.

Калит сўзлар: ЕОИИ га а'зо davlatlar, transport infratuzilmasi rivojlanishi, yuk aylanmasi, yo'lovchi aylanmasi, transport integratsiyasi, yuklarni tashish jarayoni, yuqori texnologiyali transport vositalari, mamlakatlarning transport tizimi.

Ключевые слова: Страны-члены ЕОИИ, развитие транспортной инфраструктуры, грузовые перевозки, пассажирские перевозки, транспортная интеграция, процесс грузоперевозок, высокотехнологичные транспортные средства, транспортная система стран.

Key words: EAEU member countries, development of transport infrastructure, freight transportation, passenger transportation, transport integration, cargo transportation process, high-tech vehicles, transport system of countries.

Tadqiqot usullari

Tadqiqotning uslubiy asosini transport xizmatlari ko'rsatish tizimini takomillashtirish sohasidagi xorijiy va o'zbekistonlik olimlarning ilmiy ishlarida bayon etilgan fundamental tushuncha va qoidalar tashkil etadi. Muallif, shuningdek, ilmiy jamoalarning transport xizmatlarini ko'rsatish tizimini takomillashtirish, transportning barcha turlaridan cheklangan va cheksiz foydalanish sharoitida ulardan foydalanish samaradorligi muammolarini o'rganish, shakllantirish, foydalanish sohasidagi tadqiqotlar natijalariga tayanadi. Iqtisodiyotda tovarlarni tashish va iste'mol qilishning yangi yo'nalishlarini ishlab chiqish, davlat organlari hisobotlari va statistik ma'lumotlar, qonunchilik va me'yoriy-huquqiy hujjatlar, O'zbekiston kompaniyalarining uzoq muddatli rivojlanish dasturlari va hisobotlari shular jumlasidandir. Tadqiqot jarayonida funktsional yo'naltirilgan qidiruv, iqtisodiy va statistik tahlil, prognozlash va modellashtirishning turli usullari va vositalaridan foydalanildi.

Adabiyot tahlili

Klassik iqtisodiy nazariyalar va global geosiyosiy muammolar va inqirozli vaziyatlar kontekstida transport xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy kontsepsiyalari turli sohalar va iqtisodiyot tarmoqlari faoliyatiga, birinchi navbatda, milliy manfaatlarni ta'minlash uchun strategik "yutuq" bo'lganlarga nisbatan faol muhokama qilinmoqda. Bir necha o'n yillar davomida iqtisodiy integrasion guruxlar faoliyati muhokama qilingan asosiy masalalar transport va yuk tashish modellari bo'ldi. EOII ga a'zo davlatlarda yuklarni tashish va tashish modelini shakllantirish muammolari xarajatlar mexanizmini, resurslar bilan ta'minlash modellarini - logistika faoliyatini rivojlantirish va uning samaradorligini takomillashtirish zarurati bilan bog'liq. Logistika iqtisodiy fanning eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida iqtisodiy materiya oqimini tashkil etishning qonuniyatlari va tamoyillarini va ushbu qonuniyatlarni ishlab chiqish nuqtai nazaridan va uning zamonaviy modellarga "integratsiyalashuvi" tamoyillarini o'rganadi. (nazariy va tashkiliy-amaliy) innovatsion tadbirkorlik ilmiy qiziqish uyg'otadi.

Asosiy to'siqlar sifatida U. Baumoll quyidagilarni nazarda tutgan: birinchidan, nostandart mahsulotlarga innovatsiyalarni kiritish bilan bog'liq masalalar;

ikkinchidan, tadbirkorlikni tavsiflash va uni oddiy matematik shakllardan foydalanishga imkon bermaydigan rasmiy optimallashtirish modellarini ishlab chiqishda noaniqlik va nomuvofiqlik. Rasmiy optimallashtirish cheklangan va innovatsion tadbirkorlikni tahlil qilish uchun noqulay vositadir.

Taxlil va natijalar

EOII mamlakatlari o'rtasida transport integratsiyasini rivojlantirish bo'yicha kelishilgan va imzolangan transport strategiyasini amalga oshirishning asosiy bosqichlari kabi masalalar o'z aksini topgan, EOII doirasida 2025 yilgacha barcha transport turlarida tashishdagi barcha cheklovlarni olib tashlash bo'yicha qarorlar qabul qilingan.

Umuman olganda, EOII da o'rganilayotgan davrda yuk tashish hajmi 751,9 million tonnaga (o'sish sur'ati 106,9 foiz) oshganini ta'kidlash lozim. Biroq, alohida ishtirokchi mamlakatlarda pasayish kuzatildi. Masalan, Belarus Respublikasida yuk aylanmasi 27,5 million tonnaga kamaygan, 2022 yilda 2021 yilga nisbatan bu pasayish 45,4 million tonnani tashkil etgan. Biroq, keyingi 2022 yilda o'sish kuzatildi.

Armaniston Respublikasi bo'yicha ham ko'rsatkichlar beqaror: 2022-yilda yuk tashish hajmi 2021-yilga nisbatan 3,2 baravarga o'sgan, 2019-yilda esa 2018-yilga nisbatan 2,1 baravardan ortiq pasayish kuzatilgan.

Qozog'iston Respublikasi, Qirg'iziston Respublikasi va Rossiya Federatsiyasida barqaror o'sish kuzatilmoqda. Tahlil natijalari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. 2017-2023 yillar davomida EOII mamlakatlari tomonidan yuk tashish dinamikasini tahlil qilish. (million tonna)

Yil	Belorus Respublikasi	Armaniston Respublikasi	Qirg'iziston Respublikasi	Rossiya Federatsiyasi	Qozog'iston Respublikasi	EOII
2016	336,9	8,5	28,7	6928,3	3524,8	10827,2
2017	314,7	9,4	29,5	6827,0	3519,1	10699,7
2018	291,5	18,9	31,0	6866,1	3523,4	10730,9
2019	315,0	26,3	31,7	6934,3	3713,3	11020,6
2020	330,3	27,4	32,8	7095,3	3822,3	11308,1
2022	309,4	12,9	34,0	7262,3	3960,5	11579,1

Keyingi o'rinda yo'lovchi tashish bilan bog'liq vaziyatni ko'rib chiqamiz. Yo'lovchi tashish tahlili 2-jadval.

2-jadval. 2017-2023 yillar davrida EOII mamlakatlarida yo'lovchi tashish dinamikasini tahlili. (milliard yo'lovchi-km)

Yil	Belorus Respublikasi	Armaniston Respublikasi	Qirg'iziston Respublikasi	Rossiya Federatsiyasi	Qozog'iston Respublikasi	EOII
2014	21,0	2,9	10,7	499,4	246,6	780,7
2015	19,9	2,4	10,9	474,7	250,9	758,9
2016	20,2	2,5	11,2	465,7	266,4	766,0
2017	20,8	2,6	12,2	507,0	272,8	815,4
2018	21,7	2,4	12,4	540,4	281,1	858,0
2019	27,2	2,7	13,1	570,6	295,2	908,9

EOII mamlakatlarida yo'lovchi tashish dinamikasini tahlil qilish natijasida shuni ta'kidlash kerakki, umuman olganda, yo'lovchi tashish hajmining o'sishi kuzatilmoqda, bu aholining harakatchanligi oshganidan, sharoit va qulayliklar yaxshilanganidan dalolat beradi. Turmush darajasini oshirish va tariflarni pasaytirishdan iborat bo'lishi mumkin bo'lgan harakatlanish imkoniyatlarini oshirish transport jarayonini va yuqori texnologiyali transport infratuzilmasini yuqori samarali tashkil etish orqali xarajatlarni optimallashtirishga yordam beradi.

O'rganilayotgan davrda ushbu ko'rsatkichning kamayishi faqat Armaniston Respublikasida atigi 0,2 milliard yo'lovchi-km ga kamayganini ta'kidlash kerak. Rossiya Federatsiyasida bu ko'rsatkich 2015-2016 yillarda, shuningdek, umuman EOII da biroz pasayish tendentsiyasiga ega bo'lgan.

Ammo, agar biz butun tahlil qilinayotgan davrga (2017-2023) nazar tashlasangiz, shuni ta'kidlash kerakki, Rossiyada bu ko'rsatkich 71,2 milliard yo'lovchi/km ga oshgan, Belarus Respublikasida esa 6,2 milliard yo'lovchi/km kamaygan, (keyin esa yana o'sishni kuzatilgan), Qirg'iziston Respublikasi va Qozog'iston Respublikasida bu ko'rsatkichning barqaror yillik o'sishi kuzatigan.

Transport infratuzilmasi va transport sanoati integratsiyasini tavsiflovchi asosiy ko'rsatkichlarni tahlil qilish natijasida shuni ta'kidlash kerakki, alohida a'zo mamlakatlarda va umuman EOII da 2016 yildan keyin barqaror o'sish kuzatildi.

Ya'ni Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqiga a'zo davlatlarning kelishilgan transport siyosatini amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari va bosqichlarida aks ettirilgan transport strategiyasi qabul qilingandan.

Shunday qilib, EOII transport sektori muammolarini faqat yuqori darajada rivojlangan transport infratuzilmasi bilan yagona integratsiyalashgan transport makonini shakllantirish orqali hal qilish mumkin.

Rivojlanish oldidagi to'siqlar

Transport infratuzilmasini rivojlantirish va EOII transport strategiyasini amalga oshirishni tavsiflovchi asosiy ko'rsatkichlarni o'rganish natijasida shuni ta'kidlash joizki, ko'rsatkichlar ijobiy o'sish tendentsiyasini aks ettiradi. Bu holat EOII transport strategiyasi doirasida qabul qilingan qarorlar samaradorligidan dalolat beradi.

Biroq, transport sohasida integratsiyalashuvning barqaror tendentsiyasi yuk va yo'lovchi tashish hajmining o'sishiga qaramasdan, ushbu strategiyani amalga oshirishda to'siq bo'layotgan bir qator texnik, siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy omillarga e'tibor qaratish zarur. Bularga quyidagi omillar va xavflar kiradi:

- transport-logistika infratuzilmasi va uning saloxiyatining a'zo mamlakatlarda rivojlanish darajasining pastligi. Buni ayrim hududlardagi avtomobil yo'llarining sifatsizligidan (masalan, Armanistonda temir yo'llarning 40% ga yaqini ishlamasligi) dalolat beradi; temir yo'l liniyalarini elektrlashtirishning etarli emasligi (masalan, Belarusiyada temir yo'l liniyalarining butun ekspluatatsion uzunligining faqat to'rt dan bir qismi elektrlashtirilgan);

- me'yoriy-huquqiy hujjatlarning unifikatsiya darajasi pastligi sababli temir yo'l, havo va avtomobil transporti sohasida EOII institutsional va me'yoriy-huquqiy bazasining yetarli darajada rivojlanmaganligi.

Masalan, agar avtomobil transporti segmentini oladigan bo'lsak, Evrosiyo integratsiyasida, asosan, EOII avtomobil transporti tizimini davlatlararo modernizatsiya qilish jarayonida yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy hujjatlarga e'tibor qaratiladi. Shu bilan birga, ushbu yo'nalishda

ma'lum qarama-qarshiliklar mavjud, chunki qabul qilingan hujjatlarning bir qismi barcha mamlakatlar - EOII a'zolarining o'zaro hamkorligi, ikkinchi qismi esa - alohida davlatlar o'rtasidagi ikki tomonlama shartnomalar natijasidir.

Xulosa va takliflar

- Natijada shunday muammo yuzaga keladi: agar ushbu integratsiya birlashmasining barcha ishtirokchilari umumiy muammolarni yagona transport siyosati doirasida hal etuvchi to'laqonli a'zolar bo'lsa, unda ikki tomonlama kelishuvlarning o'rni qanday?

Shuningdek, EOIIga a'zo davlatlarning havo transporti va aviatsiya xizmatlarini davlat tomonidan tartibga solishga yondashuvlaridagi farqlarni, a'zo davlatlarda yirik va (yoki) og'ir avtotransport vositalarining harakatlanishi uchun maxsus ruxsatnomalar berish tartibidagi farqlarni ta'kidlash joiz.;

- transport infratuzilmasini saqlash va qurish bilan shug'ullanuvchi xodimlarning malaka darajasining etarli emasligi. Bu holat Kadrlar salohiyatini rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish bo'yicha Ishchi guruhi hamda transport va infratuzilma sohasida ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish bo'yicha Ishchi guruh yig'ilishi ishtirokchilari tomonidan ta'kidlangan;

- aylanma mablag'larning yetarli emasligi, bank tizimining infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish imkoniyatlarining cheklanganligi (shu jumladan, siyosiy sabablarga ko'ra), transport infratuzilmasini qurish va avtotransport jarayonini tashkil etish sohasidagi farqni hisobga olgan holda ishtirokchi davlatlar o'rtasida qurilish va yo'llarni saqlash sohasidagi yondashuvlarda aloqa kanallarining samarasizligi;

- Rossiya va Qozog'iston yuk tashish bozorlarida jiddiy nomutanosiblik yuzaga kelgan yuk narxlarining pastligi bilan ajralib turadigan Xitoy avtomobil tashuvchilari bilan raqobat;

- Rossiya orqali tranzit yuk tashish hajmini oshirishdagi cheklovlar, xususan, eksport va ichki tashishlarda turli nomenklaturalarni konteynerlashtirishning

erishilgan yuqori natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan temir yo'l transporti sohasidagi nomutanosibliklar.

Yuqoridagi tashqi va ichki omillar va xatarlarga ta'sir qilish EOII transport strategiyasini amalga oshirish samaradorligini oshirishi mumkin. Ta'sirning asosiy vositalari ishtirokchi mamlakatlar hukumatlari darajasida ko'riladigan institutsional, qonunchilik, moliyaviy, iqtisodiy va boshqa choralar bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati

1. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 28 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi

2. O'zbekiston Respublikasi Temir yo'llarda yuk va yo'lovchilar tashish xavfsizligini nazorat qilish davlat inspeksiyasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori 28.11.2017 yildagi 948-son

3. Anikin B.A., Tyapuxin A.P. Kommercheskaya logistika: Ucheb. M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2018.-432 s.

4. Bauersoks Donald Dj., Kloss Deyvid Dj. Logistika: integrirovannaya ser'ya postavok / Per. s angl. M.: ZAO «Olimp - Biznes», 2011.-640 s.

5. Mirotin L.B., Tashbaev I.E. Logistika dlya predprinimatel'ya: osnovnyye ponyatiya, polojeniya i protsedury: Uchebnoe posobie. M.: INFRA-M, 2021.

6. F.Xo'jaev. "Logistika" darslik. Toshkent. Innovatsion rivojlanish nashriyot matbaa uyi 2022 yil.

7. F.Xo'jaev, I.Muxtorova "Xalqaro logistika" o'quv qo'llanma Innovatsion rivojlanish nashriyot matbaa uyi 2023 yil.